Dhaka University Journal of Persian (Academic-Research) Year: 8, Issue: 8, June 2023
Dhaka, Bangladesh. ISSN : 2791-0679
مجلۀ فارسی دانشگاه داکا (علمی - پژوهشی)، سال: ۸، شماره: ۸، ژوئن ۲۰۲۳م

The Persian Poet of Bengal in the Middle Ages, Syed Sultan and his poems

Md. Ahsanul Hadi[1]

ARTICLE INFO

Article type
Academic-Research

Received
10 July 2025

Revised
30 September 2026

Accepted
19 October 2026

Published online
26 October 2026

Printing date of Publication
30 October 2026

Keywords:
Syed Sultan, Bengali Literature, Persian Vocabulary, Medieval Period, Prophet Muhammad (PBUH), Persian and Islamic Culture.

ABSTRACT

Syed Sultan, a distinguished medieval Muslim poet of Bengal, whose works reflect the interaction of Islamic and Persian ideology with Bengali cultural and linguistic traditions. Syed Sultan occupies a significant position in the history of Bengali Muslim literature for his efforts to articulate Islamic values through a vernacular medium while resisting the dominance of Hindu mythological narratives. His notable works, including Nabibangsha, Rasul Bijoy, and Gyan Pradeep, are rich in religious devotion, didactic instruction, and cultural adaptation. These texts not only express his profound reverence for the Prophet Muhammad (SM) but also serve as vehicles for spreading moral and ethical teachings among the Bengali-speaking Muslim community. By incorporating Arabic and Persian vocabulary into Bengali verse, he introduced a new literary idiom that reflected both faith and cultural exchange. This study highlights his thematic concerns, literary style, and socio-religious context, arguing that his poetry functioned as a bridge between Islamic literary heritage and Bengali vernacular creativity, ultimately shaping the identity of Muslim society in medieval Bengal.

1. PhD, Associate Professor of the Department of Persian Language and Literature, University of Dhaka. Email: hadiahsan786@du.ac.bd

How to Cite: Hadi, Md. Ahsanul (2026). *The Persian Poet of Bengal in the Middle Ages, Syed Sultan and his poems* Dhaka University Journal of Persian, 8(8), 93-106. **DOI: https://doi.org/10.68651/dujp.v8i1.4**

شاعر فارسی گرای بنگال در دورهٔ میانه سید سلطان و منظومات او

دکتر محمد احسن الهادی[۱]

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۹ تیر ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:
۸ مهر ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش:
۲۷ مهر ۱۴۰۵

تاریخ نشر آنلاین :
۴ آبان ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:
۸ آبان ۱۴۰۵

کلمات کلیدی:

سید سلطان، ادبیات بنگلا، واژگان فارسی، دورهٔ میانه، پیامبر اسلام، فرهنگ فارسی و اسلامی.

چکیده

سید سلطان، شاعر برجستهٔ مسلمان بنگال در قرون میانه، از جمله شخصیت‌های مهم ادبیات مسلمانان بنگال به شمار می‌رود که آثار او بازتاب‌دهندهٔ تعامل اندیشه‌های اسلامی و ایرانی با سنت‌های فرهنگی و زبانی بنگالی است. او جایگاه مهمی در ادبیات بنگالی دارد به‌دلیل اینکه به‌جای روایت‌های اسطوره‌ای هندو، تألیف آثاری زیادی به زبان بومی پرداخته که ارزش‌های اسلامی را ترویج می‌کردند. آثار برجستهٔ او، از جمله نبی‌ونشو (Nabibangsha) ، رسول‌بیج (Rasul Bijoy) و گیان پرادیپ (Gyan Pradeep) ، سرشار از مضامین دینی، آموزه‌های اخلاقی و تعالیم ارشادی هستند و در آن‌ها جلوه‌هایی از سازگاری و تعامل فرهنگی نیز مشاهده می‌شود. این متون نه‌تنها بیانگر ارادت عمیق او به حضرت محمد مصطفی (ص) هستند، بلکه به‌عنوان ابزاری برای گسترش آموزه‌های اخلاقی و تربیتی در میان جامعهٔ مسلمانان بنگالی‌زبان نیز ایفای نقش کرده‌اند. سید سلطان با وارد کردن واژگان عربی و فارسی در اشعار بنگالی، شیوه‌ای ادبی و زبانی نو پدید آورد که بازتاب‌دهندهٔ پیوند میان ایمان دینی و تبادل فرهنگی بود. پژوهش حاضر به بررسی مضامین محوری، سبک ادبی و زمینه‌های اجتماعی و دینی آثار او می‌پردازد و بر این دیدگاه تأکید می‌کند که شعر وی همچون پلی میان میراث ادبی اسلامی و خلاقیت ادبی زبان بنگالی عمل کرده و در نهایت، در شکل‌گیری هویت جامعهٔ مسلمانان بنگال در قرون میانه تأثیرگذار بوده است.

---

۱. دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه داکا. ایمیل: hadiahsan786@du.ac.bd

شیوهٔ ارجاع دادن: الهادی، محمد احسن (۲۰۲۶). *شاعر فارسی گرای بنگال در دورهٔ میانه سید سلطان و منظومات او*، مجلهٔ فارسی دانشگاه داکا، سال: ۸، شماره: ۸، ص ۹۳-۱۰۶. **DOI: https://doi.org/10.68651/dujp.v8i1.4**

مقدمه

در سال ۱۲۰۴ میلادی با فتح نادیا به دست اختیار الدین محمد بن بختیار خلجی (۱۲۰۶م)، حکومت مسلمانان در بنگال آغاز شد. در ادبیات بنگالی، دورهٔ میانه از ۱۲۰۰ تا ۱۸۰۰ میلادی ادامه داشت. حدود ۱۵۰ سال نخست (۱۲۰۰–۱۳۵۰) به دلیل جنگ‌ها و بی‌ثباتی سیاسی «عصر تاریکی» نامیده می‌شود و آثار ادبی مهمی پدید نیامده است. پس از آن دو ژانر اصلی در شعر بنگالا شکل گرفت: شعر داستانی و شعر غنایی. بسیاری از منظومه‌های عاشقانه از منابع هندی، فارسی و عربی اقتباس شده و شاعران مسلمان با سرودن اشعار عاشقانه و دینی سهمی برجسته در ادبیات بنگلا داشتند. در میان داستان‌های عاشقانه، داستان‌های منظومه‌های *یوسف و زلیخا*، *لیلی و مجنون*، *حنیفه و کویراپاری*، *سیف‌الملوک*، *بدیع‌العمال*، *جبل‌الملک شماروخ*، *خسرو و شیرین* از ادبیات فارسی و داستان‌های منظومه‌های *گوله بکاولی*، *ساتیماینا و لورچندانی*، *پادماواتی*، *مادهومالاتی*، *گدامالیکا* از ادبیات هندی الهام گرفته شده‌اند (جی، ۱۹۹۹:۲۷).

دورهٔ میانه فصل درخشانی در تاریخ زبان و ادبیات بنگالی محسوب می‌شود. در این دوره، ادبیات بنگالی عمدتاً از طریق آثار مذهبی، روایی و فلسفی توسعه یافت. نویسندگان این دوره از یک سو از سنت‌های زبان و ادبیات عربی و فارسی الهام گرفتند و از سوی دیگر با ادغام آنها با روندها و فرهنگ منطقه‌ای زبان بنگالی شکل ادبی جدیدی خلق کردند. یکی از شاعران اصلی این جریان سید سلطان است. او یکی از بهترین شاعران دوران اولیهٔ ادبیات مسلمانان بنگالی است که در پرتو تاریخ و اخلاق اسلامی، جهت جدیدی به شعر بنگالی بخشید. از یک سو واژگان عربی و فارسی در آثار او و از سوی دیگر سبک روایی نو، او را از شاعران دیگر معاصر متمایز کرده است. از طریق شعر او نه تنها دانش دینی گسترش یافته، بلکه اصول اجتماعی و تربیت اخلاقی و آگاهی معنوی اسلامی نیز تبلیغ شده است. ترکیبی از دین اسلام، زندگی پیامبر، اخلاق و فلسفهٔ صوفیانه را می‌توان در شعر سید سلطان مشاهده کرد. این امر ادبیات مسلمانان دورهٔ میانه را متنوع و غنی کرد. دکتر محمد انعام الحق (وفات ۱۹۸۲م)، محقق ادبیات بنگلا نوشت: «تاریخ، دین و اخلاق در آثار ادبی سید سلطان در هم تنیده شده‌اند؛ غنای شعر بنگالی دورهٔ میانه در زبان و بلاغت آن منعکس شده است» (حق، ۱۹۵۷: ۱۲۴).

اهداف تحقیق

دورهٔ میانه فصل مهمی در تاریخ ادبیات بنگالی است. شاعران مسلمان این دوره سهم ویژه‌ای در غنی‌سازی زبان و ادبیات بنگالی داشته‌اند که سید سلطان یکی از آنهاست. هدف اصلی این تحقیق

شناسایی سهم ادبی سید سلطان است. تحلیل محتوا، فرم و سبک نگارش اشعار اصلی او مانند *نبی بنشا* (Nobi Bongsho)، *رسولویجی* (Rasul Bijoy)، *گیانپرادیپ* (Gyan Prodip) و غیره در دستور کار این پژوهش است. زمینهٔ مذهبی و اجتماعی، بازتاب آگاهی مذهبی و اسلامی، ارزش‌های اخلاقی و تصویر اجتماعی معاصر در شعر سید سلطان دیده می‌شود. هدف اصلی این تحقیق، ارزیابی مجدد شیوهٔ شعری سید سلطان از منظر آکادمیک و درک روند شعر مسلمانان بنگالی دورهٔ میانه و اثبات صحیح سهم او در تاریخ ادبیات بنگالی است.

مرور تحقیقات پیشین:

پژوهش‌های بسیاری به زبان‌های بنگالی و انگلیسی در مورد ادبیات بنگالای دورهٔ میانه انجام شده است. آنها به تفصیل آثار ادبی شاعران مسلمان و هندوی دورهٔ میانه را مورد بحث قرار داده‌اند. سید سلطان در مرحلهٔ اولیهٔ تاریخ‌نگاری ادبی بنگالی اهمیت زیادی نداشته است. شاعری به نامِ دکتر دینش چاندرا سن (وفات ۱۹۳۹م.) برای اولین بار در کتاب معروف خود « *History of Bengali Language and Literature* » به اشعار سید سلطان اشاره کرده است (شن، ۱۹۱۱: ۲۳).

دکتر محمد عبد الکریم (۲۰۰۷م.) در کتاب خود با عنوان *Social History of the Muslims in Bengal* ادبیات مسلمانان دورهٔ میانه را به طور عمیق مورد بحث قرار داده است. افزون بر این که او نام سید سلطان را ذکر کرده است، بخش کوتاهی دربارهٔ او در این کتاب ذکر نموده است (Karim:1959).

دکتر انعام الحق (۱۹۸۲م) در کتاب خود با عنوان *Muslim Bengali Literature* سید سلطان را یکی از پیشگامان شاعران مسلمان بنگالی می‌داند. او آموزه‌های دینی اسلامی، نمونه‌های قرآنی و به ویژه تأثیر عربی-فارسی را در شعر پیامبران تجزیه و تحلیل کرده است. به گفتهٔ وی، شعر سید سلطان بیان خلاقانه‌ای از آگاهی اسلامی در زبان بنگالی است.

احمد شریف (وفات ۱۹۹۹م.) در کتاب خود «*ادبیات بنگالی و بنگالی*» سید سلطان را شاعر بزرگی از جنبش ادبی دورهٔ میانه نامید. او گفت: «سلطان نه تنها یک شاعر بود، بلکه مترجم و یک مصلح اجتماعی نیز بود.» به گفتهٔ او، آثار سید سلطان منعکس کنندهٔ آرمان‌های اسلامی و همچنین تصاویر عامیانه و زندگی منطقه‌ای بود. با این حال او در این کتاب، سید سلطان یا اشعار او را به طور مفصل مورد بحث قرار نداد (شریف، ۱۹۷۵: ۱۵۳).

در مقالات مختلف آکادمی بنگلا، سید علی احسن و انور پاشا در مورد زبان شعری، ریتم و تصویرسازی و ترکیب موضوع در شعر سید سلطان بحث کرده‌اند. به گفتهٔ آنها، سید سلطان عناصر

فرهنگ عامیانهٔ بنگالی را با ایدئولوژی اسلامی در شعر خود ترکیب کرده است که او را از سایر شاعران متمایز کرده است.

دکتر مظفر حسین تحقیقات دورهٔ دکتری خود را در سال ۲۰۰۴م. در دپارتمان بنگلای دانشگاه چیتاگونگ در مورد کلمات عربی و فارسی و اصطلاحات اسلامی در اشعار نبی بانشا و رسول بیجی به پایان رساند. در این تحقیق، او فقط «*نبی بانشا*» و «*رسول بیجی*» را به همراه زندگی و آثار سید سلطان به تفصیل مورد بحث قرار داد. اطلاعات مربوط به سایر کتاب‌ها یا تحقیقات سید سلطان در اینجا وجود ندارد.

دکتر منظور الرحمن کتابی با عنوان «*شعر بنگالی باستان*» و «*دورهٔ میانه*» نوشته است که به دست سریجانی پراکاشنی در سال ۲۰۱۶م. منتشر شد. در این کتاب، او آثار ادبی شاعران هندو و مسلمان شعر بنگالی دورهٔ میانه را مورد بحث قرار داد، اما در این کتاب، او اطلاعات دقیقی در مورد سید سلطان ارائه نداد.

زندگینامهٔ سید سلطان

اطلاعات تاریخی کافی در مورد تولد و شرح حال سید سلطان وجود ندارد. با این حال، محققان شواهد و فرضیاتی در مورد تبارشناسی و زندگی او ارائه داده‌اند. به گفتهٔ آنها، او در حبیگنج یا منطقهٔ تحت حکومت آراکان در شهرستان چیتاگونگ متولد شده است. عنوان «سید» قبل از نام او نشان می‌دهد که او به عنوان یکی از نوادگان حضرت محمد (ص) شناخته می‌شود یا اجداد او از عربستان آمده‌اند (منیرالزمان، ۱۹۸۱: ۱۷). محقق دکتر محمد انعام الحق معتقد است که اجداد سید سلطان برای تجارت یا اهداف مذهبی از عربستان به بنگال آمده و زندگی دائمی خود را در منطقهٔ چیتاگونگ آغاز کرده‌اند. محیط خانوادگی او مذهبی و سرشار از دانش اسلامی بود که تأثیر عمیقی بر زندگی ادبی او گذاشت. از کودکی، او زبان عربی و فارسی را آموخت و با آموزه‌های دینی اسلامی، حدیث، فقه و تصوف آشنا شد. او بیشتر عمر خود را در فعالیت‌های ادبی، تبلیغ دینی و توسعهٔ اخلاق اجتماعی گذراند. میراث ادبی او هنوز به عنوان گنجینه‌ای بی‌قیمت در سنت ادبی مسلمانان بنگالی حفظ شده است (حق، ۱۹۵۷ :۱۳۵). بنگلاپدیا بیان می‌کند که سید سلطان (حدود ۱۵۵۰-۱۶۴۸) در روستای پاتیا، زیر نظر چاکراشالا چاکلا در چیتاگونگ متولد شد. این شاعر موقتاً در لاسکارپور، که با نام پاراگالپور در چیتاگونگ نیز شناخته می‌شود، زندگی می‌کرد. نام پیر او سید حسن بود؛ بعدها خود او به مقام پیر رسید. محمدخان، سرایندهٔ شعر مقتول حسین، مرید او بود. با این حال، ویکی‌پدیا بیان می‌کند که او در روستای لاسکارپور از هابیگانج سادار اوپزیلا (طبق برخی منابع، ناحیهٔ چیتاگونگ) در ناحیهٔ هابیگانج امروزی در ناحیهٔ هابیگانج متولد شده

است. در حالی که آثار او توسط احمد شریف ویرایش و توسط آکادمی بنگلا منتشر شده است، پروفسور اسددار علی (۲۰۰۵ م.) در اثر تحقیقاتی خود نوشت که شاعر بزرگ سید سلطان در ناحیهٔ هابیگانج از بخش سیلهت فعلی متولد شده است (علی، ۲۰۱۲: ۳۶-۴۰). با این حال، بعدها عبدالقدوس، نویسنده و محقق محلی هابیگنج، گفت که: شاعر بزرگ سید سلطانِ دورهٔ میانه، شاعر دربار سلطنتی ایالت آراکان بود.

اما او در خانهٔ خود، سلطانشی، هابیگنج، زندگی می‌کرد. این منطقه به نام او سلطانشی نامگذاری شد. او نه تنها به زبان بنگالی، بلکه به زبان‌های عربی، اردو و فارسی نیز تحصیل کرده بود. محمد انعام الحق، منتقد ادبی، اشاره کرده است که سید سلطان پنجمین نوادهٔ سید نصیرالدین (ره) از سپاهسالا بود. سید سلطان علاوه بر گسترش دین، سهم مهمی در آموزش مسلمانان داشت. او مسلمانان را به کسب دانش به زبان‌های بنگالی، انگلیسی و ... تشویق کرد. زبان‌های اردو، عربی و فارسی را به همراه علوم دینی فرا گرفت. او حدود سال ۱۶۴۸ میلادی درگذشت. بعدها او را در کنار برکه‌ای در قسمت شرقی خانه‌اش به خاک سپردند.

آثار منظوم سید سلطان

سید سلطان مشهورترین شاعر در میان شاعران جنگی قرن شانزدهم است. او نه تنها یک شاعر، بلکه یک صوفی و محقق نیز بود. از آثار شاعران معاصرش مشخص است که او یک پیر بوده است. در مورد تعداد کتاب‌هایی که او نوشته است، نظرات مختلفی در بین محققان وجود دارد. دکتر محمد انعام الحق، در مقاله‌ای که در سال ۱۳۴۱م. در مجله *ساهیتیا پریشات* منتشر شد، آثار او را به این صورت برشمرده است:

۱. *نبیوانش (Nobi Bongsho)* ۲. *شب معراج (Shabe meraj)* ۳. *حضرت محمد چریت (Hazrat Muhammad Charito)* ۴. *وفات رسول* ۵. *ابلیسر قصه*) ۶. *گیان چوتیشا (Gyan Choutisha)* ۷. *گیان پرادیپ(Gyan Prodip)* (مصطفی، ۱۹۷۴ : ۱۴۹).

او این کتاب‌ها را به عنوان بخش‌های مختلف سه اثر اصلی نبی بانشا، شب معراج و گیان پرادیپ دانسته است اما پس از تحقیقات مختلف این قسمت‌ها را به عنوان کتاب‌های جداگانه پذیرفت و تعداد کتاب‌های سید سلطان را ده عنوان کرد (مصطفی، ۱۹۷۴ : ۱۴۹). اما برخی از محققین *شب معراج*، *رسول‌بیجای* را به‌عنوان چند باب از کتاب *نبی بنشا* دانسته‌اند.

موضوعات منظومات مهم سید سلطان

نبی بنشا (nobi bongsho)

با این حال، کتاب معروف سید سلطان، *نبی بنشا (nobi bongsho)* است. در این کتاب او داستان‌های پیامبران را با ریتم شعر غنایی به زبان بنگالی ارائه می‌دهد. این کتاب اساساً شعری مبتنی بر زندگینامهٔ پیامبران اسلام است که در آن نسب‌نامه، داستان‌های زندگی و آموزه‌های دینی پیامبران مختلف از جمله داستان خلقت به شکلی شاعرانه ارائه شده است. از یک سو این کتاب به عنوان مروج ایدئولوژی اسلامی عمل کرده و از سوی دیگر به عنوان یک شعر مذهبی بی‌نظیر در ادبیات بنگالی شناخته شده است. اثر او باعث بیداری آگاهی مذهبی در جامعه مسلمان و همچنین غنی شدن زبان و ادبیات بنگالی شده است. سید سلطان از شاهنامه سرودهٔ شاعر مشهور فارسی، ابوالقاسم فردوسی (۱۰۲۰ م.) الهام گرفته است. شاهنامه شعری حماسی است که بر اساس داستان‌ها و تاریخ پیوستهٔ سلسله‌های باستانی ایران بنا شده است. این کتاب روایت‌های اساطیری و تاریخی، نسب‌نامهٔ پادشاهان و امپراتوران و سیر وقایع را به تصویر می‌کشد. سید سلطان در ارائهٔ داستان‌های پیامبران و رسولان به زبان بنگالی، سبک مشابهی از تبارشناسی و داستان‌سرایی پیوسته را اتخاذ کرد. اگرچه *نبی بنشا* عمدتاً دربارهٔ زندگی، آثار و نسب پیامبران اسلام نوشته شده است، تأثیر شاهنامه در ارائهٔ داستان‌ها و سبک شعر آن قابل توجه است. برخی از محققان گفته‌اند که سید سلطان دیوان شعر *نبی بنشا* خود را با الهام *از قصص‌الانبیاء* (*قصص‌الانبیاء فارسی*) شاعر عرب ثعلبی نوشته است. در این دیوان شعر، او شرح مفصلی از زندگی و آثار پیامبران از آغاز خلقت تا حضرت محمد (ص) ارائه داده است که ترجمه‌ای از *قصص‌الانبیاء* محسوب می‌شود. بزرگترین و بهترین اثر شاعر، *نبی بنشا*، شامل حدود ۲۵ هزار بیت است (مصطفی، ۱۹۷۴ : ۱۲۷).

سید سلطان شعر بنگالی را با دیدگاه‌ها و روایت‌های اسلامی مبتنی بر قرآن و حدیث غنی کرد. در کنار پیامبر، خدایان و الهه‌های اساطیری مختلف هندو (برهما، ویشنو، هاری، شیوا، ماهشوار، وامان، راما و کریشنا) نیز در این مجموعه گنجانده شده‌اند. با این حال، تأسیس و تبلیغ شکوه و عظمت اسلام در آن اولویت داشته است (منیرالزمان، ۱۹۷۱ :۳۵).

در دیوان اشعار *نبی بنشا*، او داستان‌های پیامبران و مردم را از خلقت انسان تا آخرین پیامبر، حضرت محمد (ص)، به تفصیل شرح داده است. چهار سطر اول این کتاب چنین است:

প্রথমে প্রণমি প্রভু অনাদি নিধান
নিমিষে সৃজিছে যেই এ চৌদ্দ ভুবন।
আদি অন্ত নাহি তার নাহি স্থান স্থিত।
খণ্ডন বর্জিত রূপ সর্বত্রে ব্যাপিত

(شریف، ۲۰۰۶ :۷۶)

در این کتاب محبت اهل بیت هم دیده می شود چنان‌که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به فاطمه فرمود:

ওফাতের পূর্ব মুহূর্তে রাসুল (সা.) ফাতেমাকে বললেন:

মোহোর যে প্রাণের প্রাণ তুহ্মি বিনে নাহি আন
তুহ্মি মোর আঁখির পুতলি

(شریف، ۲۰۰۶ :۶۸)

در این شعر، محبت، دلسوزی و عشق عمیق به فاطمه جوهره (رض)، دختر رسول الله (ص)، در قالب شعر بیان شده است. او فاطمه را به روح روح، گوهر چشم، غنچۀ درخت قلب، صندل و انجدان تشبیه کرده است. این نشان می‌دهد که فاطمه فقط یک دختر نیست، بلکه گنجی بی‌قیمت و نمادی از محبت و آرامش برای پیامبر است.

رسول بیجوی (Rasul Bijoy)

رسول بیجوی اساساً یک حماسۀ مذهبی تاریخی است. در این شعر، وقایع مختلف زندگی حضرت محمد (ص)، مبارزه برای گسترش اسلام و تاریخ پیروزی در قالب شعر آشکار شده است. این نه تنها یک شعر مذهبی، بلکه سندی ارزشمند از سنت ادبی مسلمانان دورۀ میانه بنگال است که تبلیغات مذهبی، تربیت اخلاقی و روایت تاریخی را در یک رشته ادغام کرده است. شاعر در این شعر، جنبه‌های معجزه‌آسای تولد، نسب و زندگی کودکی پیامبر بزرگ را توصیف کرده است. صداقت، راستگویی و شخصیت عادلانۀ او به شیوه‌ای درخشان ارائه شده است. دریافت وحی در غار حرا و آغاز نبوت یکی از مضامین شعر است. علاوه بر این، او به دعوت مردم مکه به توحید و توصیف رنج و سختی مسلمانان در مرحلۀ اولیه، مخالفت و آزار و اذیت قریش و وقایع مهاجرت از مکه به مدینه اهمیت داده است (منیرالزمان، ۱۹۷۳ :۴۹). علاوه بر این، او در این دفتر شعر، به تحلیل تأسیس دولت اسلامی در مدینه، برقراری برادری مسلمانان و عدالت اجتماعی، جنگ‌های مهم دوران پیامبر از جمله بدر، احد و خندق و جنبه‌های تربیتی آنها می‌پردازد. شاعر در ابتدای شعر درباره ولادت پیامبر می‌گوید:

মক্কার শহরে উদয় হইল চাঁদ,
আমেনার কোলেতে নবী করিল সাধ।
আবদুল্লাহর বংশে উঠিল সূর্য দীপ্ত,
দুনিয়ার আঁধারে আনিল আলো নিত্য।"

(شریف، ۲۰۰۶ :۷۰-۷۱)

در اینجا شاعر، حضرت محمد (ص) را به عنوان آغاز رهایی جهان توصیف می‌کند. او ظهور پیامبر را همچون نوری درخشان مانند ماه و خورشید در آسمان نشان می‌دهد که جامعۀ عرب غرق در تاریکی ابدی را روشن کرده است.

حضرت محمد (ص) در غار حرا در جستجوی حقیقت و آرامش به تفکر و تعمق می‌پرداخت. او در تنهایی و در حالی که در خود فرورفته بود، از بی‌عدالتی، خرافات و بی‌عدالتی جامعه رنج می‌برد. خداوند اولین وحی را از طریق فرشته جبرئیل (ع) به عنوان نشانه‌ای از رحمت خود نازل کرد. نزول قرآن کریم تاریکی تمدن بشری را از بین برد و نور حقیقت، دانش، عدالت و توحید را در جهان گسترش داد. او می گوید:

হেরা গুহায় বসি নবী করিল ধ্যান,
আল্লাহ প্রেরিলেন রহমতের কুরআন।
'ইক্বরা' বানী শুনি নবী হইল ধন্য,
সত্যের আলো উঠিল দুনিয়ার গন্য।"

(شریف، ۲۰۰۶: ۱۰۲)

قریش از دعوت پیامبر به توحید خشمگین شدند. آنها می‌خواستند سنت قدیمی بت‌پرستی را حفظ کنند. در این مورد، شاعر می‌گوید:

কুরাইশ কহে তুমি আনিলা নতুন পথ,
তওহিদের দাওয়াতে ভাঙিলে গৌরব রথ।
মূর্তির উপাসনা চাহে না মানিতে,
সত্যের বানী শুনি কয় শত্রু গজরিতে।"

(شریف، ۲۰۰۶: ۱۰۳).

فتح مکه یک دستاورد تعیین‌کننده در تاریخ اسلام است. شاعر سید سلطان در کتاب خود «رسول‌ویجِی» می‌گوید:

মক্কার কাবায় ফিরিল নবী আনন্দে,
মূর্তি ভাঙি দিলেন সত্যের ছন্দে।
তওহিদের কণ্ঠে উঠিল জয়ধ্বনি,
মানবতার আলো ছড়াইল বিশ্বগণ।

(شریف، ۲۰۰۶: ۱۰۴)

در پایان می‌توانم بگویم که شعر رسول‌بیجی، شاعر مسلمان دورهٔ میانه، اثر سید سلطان، فقط یک شعر مذهبی نیست؛ بلکه سندی تاریخی از ژانر جدیدی از شعر در ادبیات بنگالی است. این شعر زندگی پیامبر، تاریخ مبارزه و پیروزی اسلام را توصیف می‌کند و همچنین آرمان‌های اخلاقی بشریت را منعکس می‌کند.

گیانپرادیپ (Gyan Prodip)

سید سلطان، شاعر مسلمان دورهٔ میانه، شاعری پیشگام در ادبیات مسلمانان بنگالی بود. در میان آثار ادبی او، *گیانپرادیپ* یک کتاب آموزشی مذهبی-اخلاقی است. در این کتاب، او توحید، پیامبر-پیامبر، قیامت، بهشت-جهنم و آموزه‌های اساسی اسلام را به زبانی ساده و قابل فهم برای مردم عادی بنگالی زبان ارائه کرده است. این کتاب اساساً یک کتاب آغازین اخلاقی و معنوی است. این کتاب منعکس کنندهٔ باورهای اساسی، آموزه‌های اخلاقی و مفهوم زندگی پس از مرگ اسلام است. شاعر می‌گوید:

এক আল্লাহ ছাড়া নাই কেহ দ্বিতীয়,
তাঁহার ইবাদতে পাই মুক্তি নিত্য।
জ্ঞান প্রদীপ জ্বালি করিও মনপ্রাণ,
ত্যাগ করো জাহিলতের অন্ধকার স্থান।

(شریف، ۲۰۰۶: ۱۵۰)

در سطرهای بالا، شاعر بر یگانگی خداوند به عنوان نور اصلی شعر تأکید کرده است. از مردم خواسته شده است که چراغ ایمان را در دل‌های خود روشن کنند و از خرافات، جهل و تاریکی رهایی یابند.

خداوند متعال در هر عصری پیامبران و رسولان زیادی را به جهان فرستاده است. وظیفهٔ آنها هدایت مردم به راه خدا بوده است. در هر عصری، خداوند پیامبرانی را برای هدایت مردم به راه رهایی و حقیقت فرستاده است. آخرین پیامبر، حضرت محمد (ص)، راهنمای بشریت شده است. در این راستا او چنین گفته است:

প্রত্যেক কালে প্রেরিলেন নবী,
সত্যের পথ দেখাইলো সকল জনে রবি।
শেষ নবী আসিলেন মুহাম্মদ নাম,
জগতের পথপ্রদর্শক করিলেন কাম।

(شریف، ۲۰۰۶: ۱۵۱)

در ابیات بالا، شاعر بر یگانگی خداوند به عنوان نور اصلی شعر تأکید کرده است. از مردم خواسته شده است که چراغ ایمان را در دل‌های خود روشن کنند و از خرافات، جهل و تاریکی رهایی یابند.

او به تفصیل اعتقاد انسان به زندگی دنیوی و آخرت را شرح داده است. در این شعر، او به انسان یادآوری کرده است که زندگی دنیا موقتی است و زندگی ابدی آخرت است. اعمال نیک راه بهشت را نشان می‌دهند و اعمال بد به جهنم منتهی می‌شوند. در این مورد، او گفته است:

এই দুনিয়াক্ষক্ষণিকের মেলা,
পরকালে রহিবে কর্মের খেলা।
ভাল করিলে পাবে জান্নাতের স্থান,
পাপের দণ্ডে জাহান্নাম নির্ধারণ।

(شریف، ۲۰۰۶: ۱۵۳)

در این کتاب شعر، توصیف روز قیامت عمدتاً قدرت خداوند، عدالت و اهمیت آخرت را در نظر مردم برجسته می‌کند. این امر مردم را به پیروی از راه درست در زندگی موقت این دنیا ترغیب می‌کند. در این کتاب، او تصویری ترسناک از روز قیامت ترسیم می‌کند. هر شخصی باید بر اساس اعمالش مورد حسابرسی قرار گیرد. شاعر هشدار می‌دهد که اعمال نیک ضروری هستند.

زبان و سبک شعر

سید سلطان یکی از شاعران مسلمان ادبیات بنگالی در دورهٔ میانه است. بحث در مورد زبان و سبک شعر او برخی از ویژگی‌های خاص را آشکار می‌کند. به عنوان مثال، تأثیر گویش چیتاگونگ در شعر او یافت می‌شود. در انتخاب کلمات و تلفظ، آداب و رسوم محلی وجود دارد. به عنوان مثال: توهما، آهما و غیره. او از کلمات عربی-فارسی زیادی برای بیان ایده‌های اسلامی استفاده کرده است. به عنوان مثال: اهمی، اوفت، رسول، جنت، قیامت و غیره. اینها نوآوری را به زبان شعر می‌آورند و جذابیت مذهبی برای خوانندهٔ مسلمان ایجاد می‌کنند. صداها و اشکال باستانی در زبان او دیده می‌شود که در بنگالی امروزی رایج نیست. به عنوان مثال: کایل (کاریل)، لانگهیلک (لانگیلن). این اشکال باستانی زبان، زبان شعر را اصیل و موقر کرده است.

علاوه بر این، در میان آثار ادبی سید سلطان، *نبیوانش* او عمدتاً شعری مبتنی بر داستان است. او شرح حال پیامبران و رسولان را در قالب روایت شرح داده است. این اثر دارای روایت‌های طولانی، دیالوگ‌ها، شخصیت‌پردازی‌ها و داستان‌های دراماتیک است. آموزش اخلاقی و پند و اندرزهای دینی از مضامین اصلی شعر اوست. برای این کار، او از سبکی آموزشی و تعلیمی استفاده کرده است. این سبک به گونه‌ای کنترل شده است که خواننده بتواند در کنار خواندن داستان، درس‌های اسلام را نیز بیاموزد. او در شعر خود از استعاره‌های طبیعت، گل‌ها، میوه‌ها، درختان، صندل و غیره استفاده کرده است.

اشعار او سرشار از ستایش حضرت محمد (ص) است. بخش طولانی مدح از ویژگی‌های کلیدی سبک شعری اوست. زبان او در انتقاد از بت‌پرستی و شرک، تند و تهاجمی است. او کتاب‌های مقدس هندو و خدایان و الهه‌ها را «بی‌فایده» و «بی‌روح» خوانده است. زبان او در بیان ارادتش به

خاندان روحانی و نبوی، احساسی و تأثیرگذار است. گاهی این ارادت به شکل یک بیت شعر، یک دعا یا نیایش درمی‌آید.

یافته‌های پژوهش:

این مطالعه نشان می‌دهد که مضمون اصلی شعر سید سلطان فارسی‌گرا، تاریخ اسلام است. او با بهره‌گیری از زبان بنگالی همراه با واژگان عربی و فارسی، شعری غنی و پر از بلاغت، استعاره و قافیه آفریده است. آثار او بازتاب‌دهنده تأثیر تصوف، فلسفه و ادبیات فارسی بوده و در کنار آموزش دینی، به تربیت اخلاقی و اجتماعی جامعهٔ دورهٔ میانهٔ بنگال کمک کرده است. شعر سید سلطان علاوه بر جنبهٔ مذهبی، ابزاری برای ارتقای معنویت، اخلاق و آگاهی اجتماعی به شمار می‌آید و تأثیر چشمگیری بر شکل‌گیری سبک و معیار ادبی شاعران مسلمان پس از او داشته است. نکته‌هایی که از این پژوهش به دست آمده چنین است:

۱ . نسخه‌های خطی: گردآوری، تصحیح و انتشار نسخه‌های معتبر اشعار سید سلطان برای دسترسی پژوهشگران و رفع خطاهای موجود ضروری است.

۲. زبان و سبک: بررسی جداگانهٔ کاربرد واژگان عربی-فارسی، لغات بومی و تنوع ریتم در شعر او نشان می‌دهد که چگونه زبان بنگالی را غنی کرده و به شعر مسلمانان هویت خاص داده است.

۳. فلسفه و مقایسه ادبی: اشعار او که بازتاب‌دهندهٔ فلسفه اسلامی و تصوف است باید با آثار مذهبی هندوها و صوفیان معاصر مقایسه شود تا میراث چندفرهنگی و چندمذهبی بنگال روشن گردد.

۴. تأثیر اجتماعی: نیاز به پژوهش تاریخی دربارهٔ تأثیر پیام‌های اخلاقی، انسانی و اصلاح‌طلبانهٔ اشعار سید سلطان بر جامعهٔ مسلمان، روستایی و حتی جوامع هندو وجود دارد.

۵. ترجمه و دسترس‌پذیری: ترجمهٔ آثار این شاعر به زبان‌های مدرن مانند انگلیسی موجب معرفی او در سطح جهانی و دسترس‌پذیر شدن آثار وی برای نسل جوان خواهد شد.

۶. آرشیو دیجیتال: ایجاد یک آرشیو دیجیتال از اشعار او امکان دسترسی آسان آنلاین و تحقیقات چندبعدی را فراهم می‌کند.

۷. تحلیل چندرشته‌ای: اشعار سید سلطان باید علاوه بر نظریهٔ ادبی، از منظر تاریخ، جامعه‌شناسی، دین‌پژوهی، زبان‌شناسی و حتی هنرهایی مثل رقص بررسی شوند تا ارزیابی کامل‌تری حاصل شود.

مهم‌تر از همه، تحقیق در مورد ادبیات سید سلطان فقط ارزیابی دستاوردهای ادبی یک شاعر مسلمان نیست؛ بلکه یکی از ابزارهای اصلی درک هماهنگی و توسعهٔ روندهای چند بعدی در ادبیات

بنگالی دورهٔ میانه است. بنابراین، انجام تحقیق از منظری جدید با پیروی از توصیه‌های فوق، تاریخ ادبیات بنگالی را غنی و کامل خواهد کرد.

نتیجه‌گیری

این تحقیق بر نقش منحصر به فرد شاعران مسلمان، به‌ویژه سید سلطان، در ادبیات بنگالی دورهٔ میانه تأکید دارد. سید سلطان با آثاری چون *نبی بانشا* و *رسول بیجی* قرآن، حدیث، تاریخ اسلام و ارزش‌های معنوی و فرهنگ فارسی را در قالب شعر بنگالی بیان کرد. او ایدئولوژی اسلامی و فرهنگ فارسی را با زبان و فرهنگ بومی تلفیق نموده است. او با بهره‌گیری از واژگان فارسی و سبک ادبی نوآورانه، هم جامعه مسلمان را با معارف اسلامی آشنا ساخت و هم به ادبیات بنگالی غنا بخشید. شعر او علاوه بر جنبهٔ مذهبی، از نظر زبانی و هنری نیز ارزشمند است و به عنوان الگویی برای شاعران مسلمان بعدی عمل کرده است. در نتیجه، آثار سید سلطان، هم هویت فرهنگی مسلمانان و فرهنگ فارسی را شکل داد و هم جایگاهی ماندگار در تاریخ ادبیات بنگالی یافت.

منابع:

۱. احمد، ایس. (۲۰۰۳م). *بنگلا شاهیتّ مسلماندر آبدان* (سهم مسلمانان در ادبیات بنگلا). بنگلا آکادمی.

۲. اسلام، اجهر. (۲۰۱۵م). *مدّها جوگر بنگلا شاهیتّ مسلم کبی* (شاعران مسلمان در ادبیات بنگلای دورهٔ میانه). کلی قلم پراکاشانا.

۳. الاجهر، علاءالدین. (۱۹۶۵م). *چتّراگرامر مسلم کبیر راچنا شموه* (آثار شاعران مسلمان چتّگرام). [ناشر مشخص نشده است].

۴. بهومبک، شانتی رنجن. (۲۰۱۹م). *پراچن و مدّها جوگر بنگلا شاهیت بنگلا کبّ: چریتّراین و بهاشا پراجوکتی* .ملّیک برادرس.

۵. .پدار، آربیندا. (۱۹۵۸م). *مانب دهرما و بنگلا کبی مدها جوگ* (آیین انسانیت و شاعران بنگلا در دورهٔ میانه). پستک بیپانی.

۶. چودهوری، ای. ایم. (۱۹۹۱م). *مدّها جوگر مسلمان کبیگان* (شاعران مسلمان دورهٔ میانه). انتشارات دانشگاه داکا.

۷. حسین، محمد شهادت. (۲۰۰۹م). *سیلهتر مرمی مانش سید مصطفی کمال* .سید حسین گبیشنا پریشد.

۸. حق، محمد انعام. (۱۹۵۷م). *بنگلا شاهیتّ مسلم کبی* (شاعران مسلمان در ادبیات بنگلا). بنگلا آکادمی.

۹. رحیم، عبد. (۱۹۶۳م). *بنگلار شماج و شنسکریتیر ایتیهاش* (تاریخ جامعه و فرهنگ بنگال). انجمن تاریخ پاکستان.
۱۰. رحمن، منظور. (۲۰۱۶م). *پراچن و مدّها جوگر بنگلا کاتبو* (شعر بنگلا در دوره‌های باستان و میانه). داکا پرینتارس.
۱۱. شریف، احمد. (۱۹۷۶م). *بنگلا ساهیّتر ایتهاش* (تاریخ ادبیات بنگلا). بنگلا آکادمی.
۱۲. شریف، احمد. (۱۹۸۵م). *مدّها جوگر بنگلا شاهیّتا* (ادبیات بنگلا در دورهٔ میانه). آگامی پراکاشانی.
۱۳. شریف، احمد. (۲۰۰۶م). *سید سلطان و تر گرنتهابلی و تر جوگ* (سید سلطان، آثار و روزگار او). آگامی پراکاشانی.
۱۴. شمس‌الدین، ای. ک. ایم. (بی‌تا). *گیان پرادیپ* .انتشارات دانشگاه چیتاگنگ.
۱۵. شن، دینش چندرا. (۱۹۱۱م). *بنگلا بهاشا و شاهیتتر ایتهاش* (تاریخ زبان و ادبیات بنگلا). دانشگاه کلکته.
۱۶. شن، دینش چندرا. (۱۹۵۴م). *History of Bengali Language and Literature* . (تاریخ زبان و ادبیات بنگالی). دانشگاه کلکته.
۱۷. علی، ایم. ایم. (۱۹۸۵م). *بنگلار مسلماندر ایتهاش* (تاریخ مسلمانان بنگال). بنیاد اسلامی بنگلادش.
۱۸. علی، محمد اسعدّر. (۲۰۱۲م). *مهاکبی سید سلطان راچنا شمگرا* (مجموعهٔ آثار سید سلطان، شاعر بزرگ). [ناشر مشخص نشده است].
۱۹. کریم، ای. (۱۹۵۹م) *Social History of the Muslims in Bengal (Down to A.D. 1538)* .(تاریخ اجتماعی مسلمانان بنگال تا سال ۱۵۳۸ میلادی). انجمن آسیایی پاکستان.
۲۰. کمال، سید مصطفی. (۲۰۱۱م). «بنگلا بهاشار سودی‌نیدان .«*روزنامهٔ شنگرام*.
۲۱. مرشد، جی. (۱۹۹۹م). *مدّها جوگر بنگلا شاهیّتا* (ادبیات بنگلا در دورهٔ میانه). بنگلا آکادمی.
۲۲. مصطفی، غلام. (۱۹۷۴م). *بنگلا شاهیّتر مسلم کبی گان* (شاعران مسلمان ادبیات بنگلا). انتشارات دانشگاه داکا
۲۳. منیرالزمان، ایم. (۱۹۸۱م). *نبی بنشا* .بنگلا آکادمی.
۲۴. منیرالزمان، ایم. ای. (۱۹۸۳م). *رسول بیجی* .بنیاد اسلامی بنگلادش.
۲۵. منیرالزمان، ایم. ای. (۱۹۸۷م). *گیان پرادیپ* .انتشارات دانشگاه چیتاگنگ.
۲۶. موخپدّهای، شوخمی. (۱۹۷۴م). *مدّها جوگر بنگلا شاهیّتر تتها و کالکرم* .بهارتی بوک استول.

27. Karim, A. (1959). *Social History of the Muslims in Bengal* (Down to A.D. 1538). Dacca: Asiatic Society of Pakistan.
28. Sen, Dr Dinesh Chandra. (1954). *History of Bengali Language and literature*, University of Calcutta.